

Les migracions internacionals i la família transnacional: una revisió sistemàtica¹

International migration and the transnational family: a systematic review

Paula Rodríguez-Lobato²

ORCID: 0009-0006-4007-2860

Mario Millán-Franco³

ORCID: 0000-0002-5536-7139

Recepció: 08/11/22. Revisió: 13/03/23. Acceptació: 16/03/23

Per citar: Rodríguez-Lobato, Paula, i Millán-Franco, Mario. (2023). Les migracions i la família transnacional: una revisió sistemàtica. *Revista de Treball Social*, 224, 15-48. <https://doi.org/10.32061/RTS2023.224.01>

Resum

L'era de la globalització ha afavorit les migracions internacionals. Els estudis actuals sobre aquest tema han començat a implementar l'enfocament del transnacionalisme. Així, s'està investigant no només la influència dels migrants sobre el lloc de destinació, sinó també les relacions que es produeixen a distància amb el lloc d'origen. En aquest sentit, la família s'ha convertit en l'eix principal de les recerques sobre migracions i transnacionalisme. Per tant, en aquest estudi s'ha dut a terme una revisió bibliogràfica sistemàtica amb l'objectiu d'analitzar l'estat de la qüestió respecte a les famílies des de l'enfocament del transnacionalisme. Els resultats han estat dividits en dos blocs temàtics: "Bloc 1. Reflexions entorn de la noció de transnacionalisme: un concepte ampli vinculat a la migració" i "Bloc 2. La família transnacional: una aproximació a la seva conceptualització". Es conclou que el transnacionalisme constitueix un enfocament especialment rellevant en l'estudi de les migracions internacionals. No obstant això, la família transnacional ha estat representada des dels paràmetres

1 Agraïments: II Premis als millors TFG i TFM en Igualtat, Diversitat i Acció Social de la Universitat de Màlaga. Premi al millor Treball de F1 de Màster en Diversitat Etnocultural (migracions internacionals i multiculturalitat).

2 Treballadora social. Graduada en Treball Social per la Universitat de Màlaga. Màster en Investigació i Intervenció Social i Comunitària. prodriguez.lobato@gmail.com

3 Doctor per la Universitat de Màlaga, graduat en Treball Social, professor ajudant doctor (acreditat contractat doctor) de l'Àrea de Treball Social i Serveis Socials de la Universitat de Màlaga. Autor de correspondència. mmillan@uma.es

del model de família tradicional i en concordança amb els rols de gènere vigents. Es planteja la necessitat d'elaborar recerques amb una perspectiva més àmplia de la realitat social que versin sobre aquesta temàtica. Aquest article té l'afany de constituir-se com una guia d'assessorament per als interventors socials (especialment per als treballadors socials) en la seva praxi amb el col·lectiu de persones immigrants i, concretament, amb les famílies transnacionals.

Paraules clau: Transnacionalisme, migracions internacionals, globalització, família transnacional.

Abstract

The age of globalisation has favoured international migration. Current studies on this topic have begun adopting the transnationalism approach. Accordingly, not only is the influence of migrants on the destination location being investigated; the relationships that occur at a distance with the place of origin are being examined also. In this respect, the family has come to form the core component of research on migration and transnationalism. Therefore, in this study, a systematic bibliographical review has been carried out to analyse the situation with regard to families from the transnationalism perspective. The findings have been divided into two subject blocks: "Block 1. Reflections on the notion of transnationalism: a broad concept linked to migration"; and "Block 2. The transnational family: an approach to its conceptualisation". It is concluded that transnationalism provides an especially relevant approach in the study of international migration. However, the transnational family has been represented based on the parameters of the traditional family model and in keeping with current gender roles. The need to conduct research covering a broader perspective of the social reality, which addresses this issue, is considered. This paper aims to serve as an advisory guide for social agents (particularly social workers) in their work with migrants and, specifically, with transnational families.

Keywords: Transnationalism, international migration, globalisation, transnational family.

Introducció⁴

El fenomen dels moviments migratoris ha tingut lloc al llarg de tota la història de la humanitat i està estretament relacionat amb el progrés de la societat (Castillo i Reguant, 2017). Les migracions han estat promogudes per diferents factors. No obstant això, pot destacar-se una causa que ha estat present en totes les èpoques. Concretament, el desig de prosperar i obtenir unes condicions de vida millors. Les migracions actuals també comparteixen aquest factor com a desencadenant per desplaçar-se. A tot això cal afegir l'establiment de l'era de la globalització des de finals del segle xx. En conseqüència, la globalització ha permès la transnacionalització dels vincles afectius i de les relacions. Aquestes condicions han impulsat la mobilitat de persones entre diferents parts del món (Arce, 2018). En aquest sentit, d'acord amb l'Organització Internacional de les Migracions, en l'actualitat hi ha, aproximadament, un total de 257,7 milions de persones que s'han traslladat a l'estranger, és a dir, un 3,4% de la població mundial (Loterio-Echeverri i Pérez, 2019). A més, tots aquests fets han cobrat una elevada importància a escala internacional, la qual cosa ha influït notablement en la creació de polítiques sobre aquest tema (Benlloch-Doménech i Barbé-Villarubia, 2020).

Tradicionalment, la majoria de les recerques sobre les migracions han posat el focus d'atenció en els efectes i conseqüències que aquests desplaçaments tenen sobre la societat de destí. No obstant això, la perspectiva del transnacionalisme en els estudis dels moviments migratoris implica matisos que cal tenir en compte (Rivero, 2017). D'aquesta manera, l'elaboració de recerques des d'aquest enfocament ha afavorit la comprensió de les característiques dels moviments migratoris actuals (Dalouh i Soriano, 2020). Això ha permès demostrar que els immigrants no només estan inserits en el lloc de destinació, sinó que alhora continuen tenint presència en el lloc d'origen (Rivero, 2017). De fet, el progrés de les tecnologies de la informació i la comunicació (TIC) ha afavorit la connexió i el suport a distància entre les persones migrants i els seus familiars que romanen en el lloc d'origen (Ballaret et al., 2022; Millán-Franco et al., 2019).

Nombrosos estudis relacionats amb les migracions internacionals han explorat el grau de benestar experimentat per les persones immigrants i la seva família (Parella i Speroni, 2018). Així mateix, la presència de suport familiar contribueix en gran manera a la satisfacció vital de les persones que emigren (Hombrados-Mendieta et al., 2016). D'aquesta manera, les famílies es constitueixen com una peça fonamental i com la institució que ha cobrat més importància en el context migratori transnacional. Per tant, la família transnacional s'ha convertit en un objecte d'estudi de gran interès per a la comunitat científica (Fernández-Hawrylak i Heras, 2019). Lluny de ser una qüestió fútil, el coneixement en profunditat d'aquesta

4 En aquest treball es pretén emprar un llenguatge inclusiu. No obstant això, en algunes ocasions s'ha fet ús del masculí de manera genèrica, seguint el principi d'economia lingüística.

tipologia familiar és d'especial rellevància per als interventors socials (v. gr. treballadors socials, psicòlegs socials) en la seva labor d'integració de les persones immigrants (Engels i Heidenreich, 2014; Giralt, 2015). Segons Lacomba (2020), les pioneres del treball social contemporani (v. gr. Jane Addams, Mary Richmond) van assumir un rol clau en l'atenció i protecció dels drets dels migrants al començament del segle xx. En aquest sentit, en paraules de Carreño-Paredes et al. (2020), el treball social es troba profundament vinculat amb els drets humans sobre la base dels seus principis i formes d'intervenció, generant grans aportacions en termes de dignitat entre les poblacions vulnerables (v. gr. migrants internacionals). D'aquesta manera, segons Lacomba (2021):

El vincle entre el treball social i la immigració es troba estretament associat a l'origen mateix de la professió. En bona part, la immigració contemporània i el treball social es van desenvolupar en el mateix medi i podria parlar-se, fins i tot, d'una certa simbiosi (p. 407).

Dit això, s'ha establert com a objectiu principal d'aquest estudi analitzar l'estat de la qüestió respecte a les famílies dins de l'enfocament del transnacionalisme. Així mateix, s'han fixat tres objectius específics. Per fer-ho, s'ha dut a terme una revisió bibliogràfica sistemàtica de documents científics que versen sobre aquesta temàtica. En l'apartat de resultats s'ha inclòs la informació més rellevant extreta del procés de cerca de literatura científica. Els resultats han estat estructurats en blocs i línies temàtiques. Finalment, s'ha desenvolupat la discussió i les conclusions de l'estudi. Sobre la base dels aspectes assenyalats, aquest article té l'afany de constituir-se com una guia d'assessorament per als interventors socials (especialment per als treballadors socials) en la seva praxi amb el col·lectiu de persones immigrants i, concretament, amb les famílies transnacionals.

Pregunta de recerca

Quin és l'estat de la qüestió respecte a les famílies dins de l'enfocament de les migracions transnacionals?

Objectius

Objectiu general

Analitzar l'estat de la qüestió respecte a les famílies des de l'enfocament del transnacionalisme.

Objectius específics

- Examinar la noció de transnacionalisme i la seva vinculació amb les migracions internacionals.

- Mostrar l'impacte psicosocial produït en les famílies transnacionals a conseqüència del desplaçament a l'estranger d'un o diversos membres que les constitueixen.
- Descobrir els processos que s'originen dins de la dinàmica de la família transnacional.

Mètode

S'ha emprat el mètode de la revisió bibliogràfica sistemàtica. La revisió bibliogràfica sistemàtica constitueix una modalitat de recerca científica basada en la recopilació d'informació destacada existent sobre un objecte d'estudi concret. Aquest tipus de recerca s'erigeix com un estudi en si mateix, ja que es regeix pels mateixos principis que qualsevol altre tipus de recerques: plantejament d'una pregunta de recerca, recollida de dades i exposició de conclusions (Guirao-Goris et al., 2008). D'aquesta manera, aquesta revisió s'ha desenvolupat al llarg de tres fases, consensuades per tots dos investigadors, proposades per Peña (2010):

- *Primera fase. Fase de recerca documental:* Es tracta del procediment en el qual es busquen i es trien els documents relatius a la temàtica a investigar.
- *Segona fase. Fase de lectura i registre d'informació:* Implica la lectura dels textos seleccionats. Així mateix, en aquesta fase s'extreuen les idees principals de cadascun d'ells.
- *Tercera fase. Fase de producció del text escrit:* Elaboració del document que recull de manera sintetitzada les idees extretes en la fase anterior. En aquesta fase també s'inclouen les conclusions a què s'ha arribat a partir del conjunt d'extractes.

Pel que fa a la cerca de textos científics, s'han emprat diverses bases de dades que recullen documents relatius a les diferents àrees de l'àmbit de la recerca i intervenció social i comunitària. Amb això s'ha pretès obtenir una visió integral del fenomen objecte d'estudi. Concretament, les bases de dades triades van ser Scopus, ÍNDICES-CSIC, Social Services Abstracts i PsycInfo.

De la mateixa manera, s'ha dut a terme una cerca emprant descriptors tant en castellà com en anglès. S'ha inclòs aquest segon idioma per ser el llenguatge en el qual es produeix la major part de la literatura científica. S'han utilitzat els descriptors "transnacionalismo", "migración", "familia", "transnacional", "transnationalism", "migration", "transnational" i "family". Concretament, s'ha seleccionat l'operador booleà "AND" per combinar durant la cerca els descriptors esmentats.

Quant als criteris d'inclusió, s'han triat documents científics vinculats al transnacionalisme⁵ i, concretament, a la família transnacional publi-

5 En paraules de Chávez (2018):

El transnacionalisme com a activitat implica no només les persones migrants, sinó també les institucions o empreses que, de manera simultània, incideixen en més d'un país; per a la

cats en anglès i castellà des del 2016 fins al 2021. Es va fer servir aquest criteri amb l'objectiu de seleccionar publicacions recents i, per tant, amb una elevada concordança conforme a la realitat social actual. S'han seleccionat publicacions nacionals i estrangeres. De la mateixa manera, es va optar perquè aquests versessin sobre aspectes relacionats amb la recerca i/o la intervenció psicosocial. Sobre la base de la lectura de cada títol, si es va estimar potencialment útil conforme als objectius de l'estudi, se'n va llegir el resum i, en última instància, es van accedir a les produccions completes més concordes als fins de la recerca. Per tant, s'evidencien com a criteris d'exclusió totes aquelles publicacions que no compleïssin amb els requisits anteriorment esmentats. Concretament, documents científics que no estiguessin escrits ni en castellà ni en anglès, que estiguessin publicats amb anterioritat al 2016, que no fossin pertinents respecte a l'objecte d'estudi i que no es trobessin en les bases de dades científiques anteriorment citades. Es va desenvolupar un garbellat entre un total de 1.617 publicacions trobades en les bases de dades en funció dels criteris esmentats. Això ha donat lloc a una selecció de 55 documents científics. La revisió final d'aquest estudi s'ha recolzat en la Declaració PRISMA 2020 per a revisions sistemàtiques (Page et al., 2021).

Una vegada seleccionats els documents, s'han extret les idees més rellevants de cadascun d'acord amb els objectius marcats en aquest estudi. Posteriorment, s'han sintetitzat i estructurat en dos blocs temàtics. A causa de l'elevada quantitat de resultats obtinguts en relació amb un dels blocs, aquest s'ha subdividit al seu torn en línies temàtiques. Aquesta subdivisió s'ha fet per oferir una precisió superior en l'exposició d'aquest bloc. Durant la recerca es van atendre els requisits ètics i de conducta professional de la disciplina del treball social, especialment els recollits en el Codi Deontològic del Treball Social i en el Llibre Blanc del títol de grau en Treball Social (Consejo General del Trabajo Social, 2012; Giménez, 2014). A continuació, es presenten quatre taules i cinc figures que recullen els resultats de cada cerca duta a terme, incloent-hi el nom de l'autor/a, el títol, l'any de publicació i la base de dades de la qual l'obra ha estat extreta:

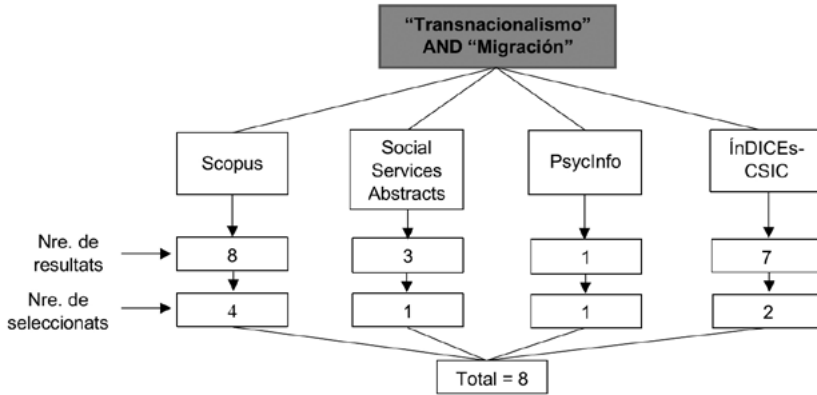
migració internacional significa l'expansió d'institucions socioculturals i econòmiques, així com l'increment de la possibilitat d'incorporar més persones als fluxos migratoris (p. 23).

Taula 1. Documents extrets de la cerca “transnacionalismo” AND “migración”

<u>Autor/a</u>	<u>Títol document</u>	<u>Any</u>	<u>Base de dades</u>
Piñones-Rivera et al.	Perspectivas teóricas sobre salud y migración: determinantes sociales, transnacionalismo y vulnerabilidad estructural	2021	Scopus
Sobczyk et al.	Transnacionalismo localizado: las paradojas de la migración en la era de la inmovilidad involuntaria	2020	Scopus
Sassone i Lapenda	Migración, territorio y transnacionalismo: Peruanos en una ciudad global del Sur	2019	Scopus
Saldívar	Religión vivida, migración y transnacionalismo. El caso del Nazareno de Caguach en Punta Arenas, Chile, y Río Gallegos, Argentina	2019	Scopus
Chávez	El trabajo social y la transdisciplinariedad: Retos para estudiar migración transnacional, comunidad y comunicación	2018	Social Services Abstracts
Piras	Emociones y migración: Las vivencias emocionales de las hijas y los hijos que se quedan en origen	2016	PsycInfo
Gregorio-Gil	¿Por qué hablar de cuidados cuando hablamos de migraciones transnacionales?	2017	ÍnDICEs-CSIC
Pedone i Gil	Tramando futuros. Transnacionalismo familiar en la migración desde República Dominicana y Brasil hacia España	2016	ÍnDICEs-CSIC

Font: Elaboració pròpia.

Figura 1. Total de documents seleccionats de la cerca “transnacionalismo” AND “migración”

Font: Elaboració pròpia.

Taula 2. Documents extrets de la cerca “transnationalism” AND “migration”

Autor/a	Títol document	Any	Base de dades
Carling et al.	Living in two countries: Transnational living as an alternative to migration	2021	Scopus
Nowicka	(Dis)connecting migration: transnationalism and nationalism beyond connectivity	2020	Scopus
Merry et al.	Transnationalism and care of migrant families during pregnancy, postpartum and early-childhood: an integrative review	2020	Scopus
Talleraas	Who are the transnationals? Institutional categories beyond “migrants”	2020	Scopus
Engbersen y Snel	The emotion management of transnational living	2020	Scopus
Mazzucato et al.	Transnational parenting and the well-being of Angolan migrant parents in Europe	2017	Scopus
Lacroix et al.	Social remittances and the changing transnational political landscape	2016	Scopus

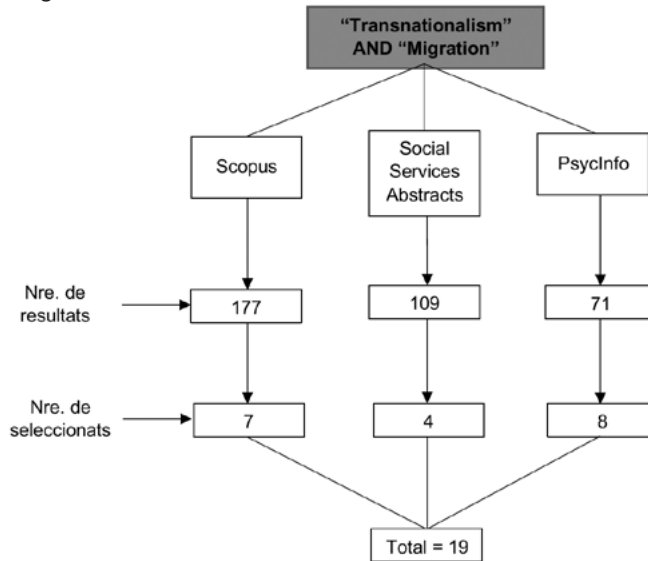
Estudis. A fons

Paula Rodríguez-Lobato i Mario Millán-Franco

Villa-Torres et al.	Transnationalism and health: A systematic literature review on the use of transnationalism in the study of the health practices and behaviors of migrants	2017	Social Services Abstracts
Thomas et al.	Untold experiences and behaviors of transmigrants who remit: A qualitative study	2017	Social Services Abstracts
Held	A study of remittances to Mexico and Central America: Characteristics and perspectives of immigrants	2017	Social Services Abstracts
Lu et al.	Well-being of migrant and left-behind children in China: Education, health, parenting, and personal values	2016	Social Services Abstracts
Dyrness y Abu El-Haj	Reflections on the field: The democratic citizenship formation of transnational youth	2020	PsycInfo
Kwon	Mobilizing historical knowledge through transcultural play: A multi-sited ethnographic case study of an immigrant	2019	PsycInfo
Andersson et al.	The intersection of class origin and immigration background in structuring social capital: The role of transnational ties	2018	PsycInfo
Marschall	Transnational migrant home visits as identity practice: The case of African migrants in South Africa	2017	PsycInfo
Keegan	Belonging, place, and identity: The role of social trust in developing the civic capacities of transnational Dominican youth	2017	PsycInfo
Bell	Migrants: Keeping a foot in both worlds or losing the ground beneath them? transnationalism and integration as experienced in the everyday lives of Polish migrants in Belfast, Northern Ireland	2016	PsycInfo
Ryba et al.	The work of cultural transition: An emerging model	2016	PsycInfo
Afulani et al.	Transnational ties and the health of Sub-Saharan African migrants: The moderating role of gender and family separation	2016	PsycInfo

Font: Elaboració pròpia.

Figura 2. Total de documents seleccionats de la cerca “transnationalism” AND “migration”

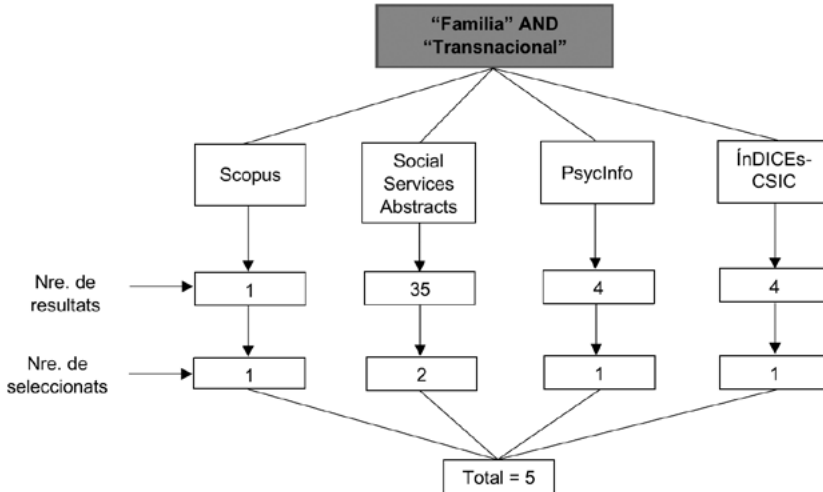
Font: Elaboració pròpia.

Taula 3. Documents extrets de la cerca “familia” AND “transnacional”

<u>Autor/a</u>	<u>Títol document</u>	<u>Any</u>	<u>Base de dades</u>
Pérez y Neira	Las abuelas de la migración. Cuidados, reciprocidad y relaciones de poder en la familia transnacional	2017	Scopus
Solheim et al.	Ambiguous loss experienced by transnational Mexican immigrant families	2016	Social Services Abstracts
González-Torralbo	Historia de una pregunta: Consideraciones teórico-metodológicas para el análisis del género y el parentesco en la migración transnacional colombiana	2016	Social Services Abstracts
Hernández	Cuidar se escribe en femenino: Redes de cuidado familiar en hogares de madres migrantes	2016	PsycInfo
Mummert	«La segunda madre»: La naturalización de la circulación de cuidados entre abuelas y nietos en familias transnacionales latinoamericanas	2019	ÍndICES-CSIC

Font: Elaboració pròpia.

Figura 3. Total de documents seleccionats de la cerca “familia” AND “transnacional”

Font: Elaboració pròpia.

Taula 4. Documents extrets de la cerca “transnacional” AND “family”

<u>Autor/a</u>	<u>Títol document</u>	<u>Any</u>	<u>Base de dades</u>
Berrocal et al.	Constructing collective identities and solidarity in premiers' early speeches on COVID-19: a global perspective	2021	Scopus
Pineros-Leano et al.	Depressive Symptoms and Emotional Distress of Transnational Mothers: A Scoping Review	2021	Scopus
Alinejad	Techno-emotional mediations of transnational intimacy: social media and care relations in long-distance Romanian families	2021	Scopus
Acedera y Yeoh	When care is near and far: Care triangles and the mediated spaces of mobile phones among Filipino transnational families	2021	Scopus
Cebotari y Dito	Internal and international parental migration and the living conditions of children in Ghana	2021	Scopus
Demirsu	Watching them grow: Intergenerational video-calling among transnational families in the age of smartphones	2021	Scopus

Estudis. A fons

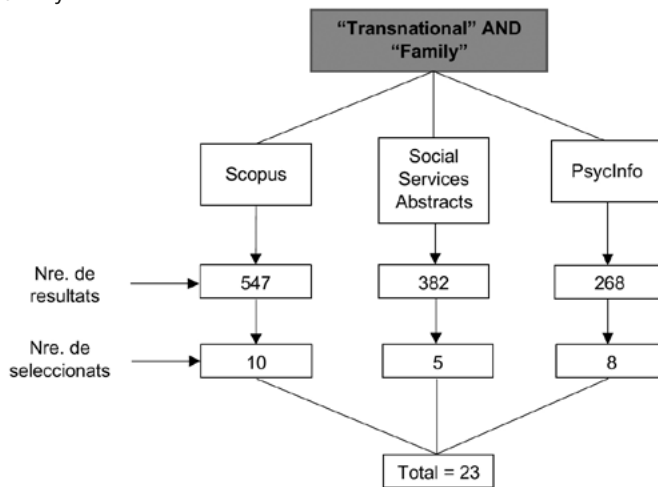
Les migracions internacionals i la família transnacional: una revisió sistemàtica

Bailey et al.	Migrant Remitting as Transnational Practice: Moldovans in Italy and Czechia	2021	Scopus
Zapata	Home in Transnational Contexts: A Reflection on the Migration of Colombian Mothers/Fathers to Santiago de Chile	2021	Scopus
Wilding et al.	Digital media and the affective economies of transnational families	2020	Scopus
Butsch	Financial engagement of the Indian diaspora in Germany: Remitting to India	2020	Scopus
Wen y Xie	Missing families and villages: The care deficit faced by rural left-behind children in china and its implications	2019	Social Services Abstracts
Uzcanga y Oiarzabal	Associations of migrants in spain: An enquiry into their digital inclusion in the "Network society" in the 2010s	2019	Social Services Abstracts
Ahlin	Only near is dear? Doing elderly care with everyday ICTs in Indian transnational families	2018	Social Services Abstracts
Farshbaf Shaker	A study of transnational communication among iranian migrant women in Australia	2018	Social Services Abstracts
Schrooten et al.	Transmigration and urban social work: Towards a research agenda	2016	Social Services Abstracts
Manyeruke et al.	Attachment, psychological wellbeing, and educational development among child members of transnational families	2021	PsycInfo
Jerves et al.	Ambiguous loss in transnational families' adolescents: An exploratory study in ecuador	2020	PsycInfo
Capstick	Transnational literacies as social remittances: The role of language ideologies in shaping migrants' online literacies	2020	PsycInfo
Marchetti-Mercer y Swartz	Familiarity and separation in the use of communication technologies in South African migrant families	2020	PsycInfo
McCabe et al.	Transnational motherhood: Health of hispanic mothers in the United States who are separated from children	2017	PsycInfo
Bacigalupe y Bräuninger	Emerging technologies and family communication: The case of international students	2017	PsycInfo

Amoyaw y Abada	Does helping them benefit me? Examining the emotional cost and benefit of immigrants' pecuniary remittance behaviour in Canada	2016	PsycInfo
Peng y Wong	Who takes care of my left-behind children? migrant mothers and caregivers in transnational child care	2016	PsycInfo

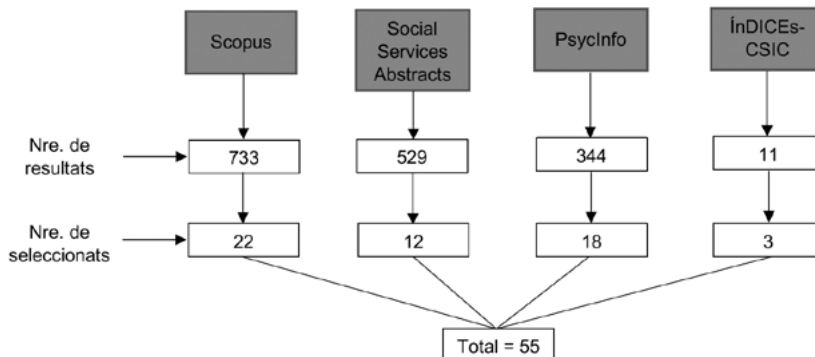
Font: Elaboració pròpia.

Figura 4. Total de documents seleccionats de la cerca “transnational” AND “family”

Font: Elaboració pròpia.

Figura 5. Total de documents extrets de les bases dades Scopus, Social Services Abstracts, PsycInfo i ÍNDICES-CSIC

Font: Elaboració pròpia.

Resultats⁶

S'ha dut a terme una revisió dels 55 documents científics extrets de les diferents bases de dades esmentades amb anterioritat. La informació seleccionada s'ha dividit en dos blocs temàtics: un primer bloc introductori denominat "Bloc 1. Reflexions entorn de la noció de transnacionalisme: un concepte ampli vinculat a la migració"; i un segon bloc que aprofundeix, concretament, en la vinculació entre família i transnacionalisme: "Bloc 2. La família transnacional: una aproximació a la seva conceptualització".

Bloc 1. Reflexions entorn de la noció de transnacionalisme: un concepte ampli vinculat a la migració

En aquest primer bloc es pretén aclarir el concepte mateix de transnacionalisme,⁷ així com la seva influència en l'estudi de les migracions internacionals entès com un paradigma pragmàtic de recerca.

Tal com afirma Saldívar (2019), el concepte de transnacionalisme comprèn diferents perspectives. D'una banda, el transnacionalisme es relaciona amb les dinàmiques del capitalisme actual, així com amb el sistema polític i econòmic; d'una altra, amb els trasllats de mercaderies, enviaments de remeses, desplaçaments de persones i intercanvi d'identitats i significats que sobrepassen les fronteres en el món globalitzat. D'acord amb Vila-Torres et al. (2017), parlar de transnacionalisme implica examinar els esdeveniments econòmics, socials i polítics que traspassen els límits fronterers d'un país concret. Com a exemple de fenòmens transnacionals actuals, Berrocal et al. (2021) destaquen la pandèmia originada per la covid-19, la propagació de la qual s'ha vist afavorida pels processos de globalització i ha provocat una experiència compartida a escala global.

Saldívar (2019) argumenta que el transnacionalisme implica la circulació constant del flux cultural, econòmic i polític que connecta persones que romanen al país d'origen amb aquelles al lloc de destinació. Això provoca una creació de xarxes entre els diversos punts d'unió. Totes aquestes xarxes conformarien l'anomenat "camp social transnacional". Així mateix, segons Piñones-Rivera et al. (2021) el transnacionalisme està vinculat al sorgiment dels denominats espais socials transnacionals. Aquests espais es componen de diverses interrelacions (ja siguin econòmiques, socials, polítiques o culturals) entre el lloc d'origen dels migrants i el de destí, que comporten una transformació d'aquests.

6 Cal assenyalar que aquest article té un afany sintetitzador de les migracions internacionals i la família transnacional. Dit això, atès que el que s'ha dit abans pogués arribar a presentar en unes certes ocasions una visió genèrica i igualadora, al llarg del document es fan explícites les referències de totes i cadascuna de les produccions científiques tractades amb l'objectiu que puguin ser consultades i, per tant, es pugui tenir en compte el paper del context d'origen o de partida.

7 Segons la Real Acadèmia Espanyola (RAE) l'adjectiu transnacional significa "Que s'estén a través de diverses nacions. Multinacional".

Carling et al. (2021) assenyalen que el transnacionalisme suposa un concepte que va més enllà de les migracions. No obstant això, en l'actualitat totes dues nocions estan estretament lligades. En aquest sentit, Ryba et al. (2016) apunten al fet que actualment han augmentat les migracions transnacionals a conseqüència del canviant mercat laboral global. De fet, d'acord amb Chávez (2018), el transnacionalisme i les migracions no poden ser enteses sense tenir en compte els processos referents a la globalització. A més, exposa que la globalització ha potenciat el transnacionalisme, malgrat que aquest últim tingués lloc abans que la mateixa globalització.

En aquest context, Villa-Torres et al. (2017) destaquen que el transnacionalisme s'ha convertit en un marc de referència a tenir en consideració a l'hora d'investigar els processos migratoris actuals. D'altra banda, Gregorio-Gil (2017) exposa que les migracions transnacionals estan feminitzades. Per tant, defensa la importància d'investigar sobre aquest fenomen a través de la perspectiva de gènere. Així, han de ressaltar-se les contribucions de les dones en aquesta mena de migració, de tal manera que les seves necessitats i la seva realitat quedin representades.

Carling et al. (2021) recalquen la importància d'evidenciar l'existència de persones que, a causa de portar una vida transnacional, evadeixen les categories de "migrant"⁸ i "no migrant". Així, Engbersen i Snel (2020) defineixen que la vida transnacional es caracteritza per ser una situació en la qual les persones implicades han d'invertir grans quantitats de recursos i temps en diversos països al llarg d'un període ampli. No obstant això, segons Talleraas (2020) hi ha una gran dificultat per conceptualitzar la realitat transnacional. Això, per exemple, provoca un estat de permanent incertesa institucional referent a l'adaptació dels diversos organismes governamentals enfront de l'augment de les migracions internacionals.

Per la seva banda, Sobczyk et al. (2020) ressalten el concepte de transnacionalisme localitzat. Aquest fa referència a la conservació de xarxes de suport que traspassen les fronteres quan el migrant, per diversos motius, queda retingut al país de destinació. Els motius que aquests autors tenen en consideració van des de la dificultat per al transport cap al país d'origen fins a la possibilitat de ser perseguit per les forces de seguretat, així com les limitacions de mobilitat internacional i regional. D'aquesta manera, identificacions com la d'"estranger extracomunitari" afecten de manera directa les possibilitats de traslladar-se de les persones que són categoritzades d'aquesta manera. Per tant, aquesta situació dona lloc a un estat d'immobilitat per a gran part dels migrants, i així la mobilitat transnacional queda reservada per als que es troben en una situació administrativa regular i econòmicament estable.

Segons Bell (2016) és possible que s'aconsegueixi la plena inclusió de l'immigrant transnacional en la societat de destí, encara que continuïn mantenint una relació de suport freqüent amb persones que es troben al

8 En paraules de la RAE, el verb migrar es refereix a "Traslladar-se des del lloc en el qual s'habita a un altre diferent".

seu país d'origen. No obstant això, reconeix que el manteniment d'aquests llaços podria dificultar la capacitat de la persona migrant per participar de ple en el seu nou lloc de residència. Això n'afavoriria l'exclusió. De fet, Schrooten et al. (2016) afirmen que gran part dels transmigrants⁹ es troben en una situació social de gran vulnerabilitat. Aquest fet es reflecteix en les altes taxes de representació d'aquestes persones com a usuàries dels serveis socials comunitaris.

No obstant això, malgrat tots els obstacles esmentats, Sobczyk et al. (2020) han catalogat les fronteres entre nacions com a permeables. En conseqüència, s'han observat intensos llaços d'unió entre les persones migrants i els seus éssers estimats que romanen al lloc d'origen. Així mateix, han definit dos grups de persones migrants que participen en la pràctica transnacional. En primer lloc, les persones que poden permetre's desplaçar-se de manera periòdica al país d'origen per visitar familiars i amics; en segon terme, les que hi mantenen el contacte només des de la distància. Segons Marschall (2017), poden sorgir i percebre's transformacions en la identitat de la persona migrant cada vegada que aquesta torna a casa seva al país d'origen. Dit això, Chávez (2018) afirma que totes aquestes relacions transnacionals que estableixen els migrants s'han vist modificades en els últims temps gràcies a la incorporació i els avanços en les TIC, ja que aquestes faciliten la comunicació a distància.

Per la seva banda, Nowicka (2020) assegura que malgrat la rellevància de les connexions establertes pel migrant i del context social en el qual aquest se situa per al procés transnacional, el transnacionalisme no pot reduir-se només a aquestes dues qüestions. Per tant, defensa que el transnacionalisme ha de ser definit com el resultat de la connexió de múltiples disposicions, pertinences i pràctiques. D'aquesta manera, en paraules de Sassone i Lapenda (2019), un enfocament del fenomen migratori basat en el transnacionalisme permet posar fi a una visió de les migracions en la qual les persones que es desplacen ho fan de manera permanent, durant un llarg període de temps i sense que aquestes puguin retornar al lloc d'origen esporàdicament. A més, s'accepta la possibilitat que la persona migrant pugui establir i intercanviar relacions amb múltiples destins. Així doncs, el transnacionalisme en les migracions implica el sorgiment de connexions que traspassen els límits fronterers. D'aquesta manera, aquestes autores afirmen que els processos migratoris són multidireccionals.

Bloc 2. La família transnacional: una aproximació a la seva conceptualització

En aquest segon bloc temàtic es conceptualitza la família transnacional. Així mateix, es descriuen els mecanismes d'organització i les dinàmiques familiars que s'hi originen. D'aquesta manera, s'ha dividit el

9 Segons la RAE, transmigrar: "Dit especialment d'una nació sencera o d'una part considerable d'aquesta: Passar a un altre país per viure-hi. Dit d'una ànima: Passar d'un cos a un altre, segons opinen els qui creuen en la metempsicosi".

bloc en quatre línies temàtiques: “Maternitat transnacional”, “Infància transnacional”, “Ús de TIC per a la comunicació familiar” i “Enviament de remeses”.

Segons Sassone i Lapenda (2019), dins l'àmbit de les migracions, la família es constitueix com el centre de l'àrea transnacional. S'entén per família transnacional aquella en la qual un o diversos membres s'han desplaçat a un altre lloc per un ampli període de temps, però continuen existint llaços i interrelacions entre ells. En aquest sentit, han de mantenir-se els vincles existents entre ells malgrat la separació física. Algun dels factors més influents en la dinàmica de la família transnacional són el tipus de vincle familiar (família extensa o nuclear), el període de temps de la migració, la capacitat de comunicació entre ells, així com la identitat cultural. Zapata (2021) assenyala, quant a la llar transnacional, que aquest “és un lloc que es vincula amb les emocions, la intimitat, la cura i allò familiar, i no necessàriament és el lloc on es resideix” (p. 93).

En paraules de Piras (2016), la majoria de les recerques sobre migracions internacionals dutes a terme des de la perspectiva del transnacionalisme han posat el focus d'atenció en la unitat familiar, especialment en els mecanismes que sorgeixen dins d'aquest nucli per mantenir els vincles i llaços quan la distància física és present. Igualment, s'ha ressaltat que la família transnacional ha superat també aquelles barreres que delimiten el concepte tradicional de família. D'aquesta manera, s'entén que, per exemple, les cures puguin brindar-se sense necessitat d'aquesta proximitat física.

Quan una persona decideix emigrar a l'estranger a la recerca d'una ocupació i, en conseqüència, es produeix un canvi en els rols i relacions familiars, els integrants de la família solen experimentar sentiments d'incertesa. Aquests sentiments s'acompanyen a més d'altres sentiments de dolor, pèrdua i ambivalència (Solheim et al., 2016). Així, segons Merry et al. (2020), la connexió que les persones migrants estableixen amb la família que roman al país d'origen pot proveir-los de resiliència o, per contra, intensificar situacions de dificultat.

Respecte a això, Piras (2016) exposa que la circulació de la cura en el món globalitzat constitueix un dels elements clau en el si de la família transnacional, juntament amb la circulació de les emocions i afectes. Així doncs, es dona lloc a les “cadena global de cures”, per les baules de les quals circulen els afectes i cures que es transfereixen de manera transnacional. En aquest sentit, Alinejad (2021) exposa que els mitjans digitals estan cobrant més importància en els últims anys com a eina que permet la circulació d'aquestes cures.

Juntament amb l'aparició de les cadenes globals de cures s'observa una reestructuració de la dinàmica familiar basada en el canvi de rols de les persones que hi pertanyen. Com és sabut, les exigències del mercat de treball i la presència d'un sistema patriarcal i capitalista han provocat que la incorporació de la dona al món laboral porti amb si una crisi de les cures. D'aquesta manera, les cures que no poden atendre les dones a causa de les seves responsabilitats laborals són assumides per altres dones.

Això també s'observa dins de la família transnacional. Com s'ha esmentat anteriorment, les cures són una de les peces d'estudi fonamental dins del camp transnacional. Les recerques sobre aquesta temàtica apunten que, quan és una dona la que es desplaça a un altre lloc, els fills que queden al lloc d'origen solen ser cuidats per altres dones de la família, com ara les tietes o les àvies. Per tant, aquestes dones no només es fan càrrec del treball reproductiu, sinó també del productiu. Quan els progenitors retornen al seu lloc d'origen, es torna a produir un reajustament dels rols i dinàmiques dins de l'estructura familiar (Piras, 2016).

S'apunta que la creixent feminització de les migracions ha augmentat l'interès per l'estudi de la família i la llar transnacional des de la perspectiva de la relació mare-fill. Així, d'una banda, s'evidencien estudis que reflecteixen les vivències de les mares que emigren i l'exercici de la maternitat a distància, tractant-se el fenomen de la maternitat transnacional; i, d'una altra, hi ha recerques que posen de manifest el tipus de criança i les relacions que manté la descendència que roman al lloc d'origen o que ha de desplaçar-se, és a dir, la infància transnacional (Piras, 2016). No obstant això, segons Pinerós-Leano et al. (2021) els estudis amb prou feines han posat el focus d'atenció en les conseqüències sobre la salut mental de les dones que emigren a la recerca d'una oportunitat laboral mentre els seus fills romanen al lloc d'origen. En contraposició, Mazzucato et al. (2017) afirmen que sí que s'han evidenciat els efectes que produeix la migració transnacional sobre el benestar dels progenitors sense aplicar la perspectiva de gènere. D'aquests resultats s'han destacat quatre àrees que es veuen afectades: el benestar emocional, la felicitat, la salut i el grau de satisfacció amb la vida.

Maternitat transnacional

En paraules de Pinerós-Leano et al. (2021), la maternitat transnacional és un concepte que podria ser definit com aquella situació en la qual les mares es traslladen a un altre país per treballar i els seus fills romanen al país d'origen. Segons els mateixos autors, l'estudi d'aquesta realitat té una rellevància especial per tres motius diferents: en primer lloc, perquè la separació física entre les mares i els seus fills podria afectar el vincle i a la relació d'afecció entre tots dos, repercutint negativament i de manera duradora en el benestar del menor; en segon terme, perquè en nombroses cultures la maternitat juga un paper fonamental en la mateixa identitat de la dona, per la qual cosa les mares transnacionals solen experimentar sentiments de fracàs com a dona i com a mare derivats de la distància física amb els seus fills; en tercera i última instància, per l'escassetat de recerques existents sobre aquest tema, la qual cosa reflecteix una manca de dades pel que fa, per exemple, a la prevalença d'aquesta realitat social.

D'acord amb González-Torralbo (2016), el concepte de maternitat transnacional s'ha construït a partir dels criteris de definició tradicionals de la maternitat. D'aquesta manera, assenyala que gran part de la literatura científica ha definit aquest terme donant per fet que es produeix un

vincle natural entre les dones i la maternitat. Tot això s'ha establert des d'un enfocament que té en compte sentiments maternals instintius. En aquesta línia, segons Hernández (2016), els recents estudis sobre la maternitat transnacional han posat de relleu la problemàtica existent quant al model tradicional de maternitat. Així, es ressalta que aquest model està basat en el fet que la cura dels fills és responsabilitat única de la mare biològica. És per això que l'autora comparteix la idea que el concepte de maternitat transnacional s'ha definit partint d'aquesta visió. No obstant això, la realitat mostra que la cura dels fills es du a terme a través de pràctiques de solidaritat intergeneracional. D'aquesta manera, la resta de les dones que integren la família de la migrant són les encarregades de brindar les cures als menors, sense que els homes amb prou feines s'involucrin en aquesta tasca.

Concretament, segons Mummert (2019) aquest pacte o solidaritat intergeneracional és dut a terme fonamentalment per l'àvia. Per això, l'àvia es converteix en la cuidadora principal. Això donaria resposta al dilema de les cures. Per tant, Hernández (2016) assegura que la maternitat s'exerceix dins d'una dinàmica col·lectiva i comunitària, en la qual cada dona que hi participa té un rol concret. Segons Peng i Wong (2016), les mares transnacionals adopten diversos discursos atesos els rols de gènere en relació amb el cuidador que ha quedat a càrrec del fill al país d'origen. Així doncs, quan la persona encarregada de responsabilitzar-se dels fills és una altra dona, les mares les consideren com una "segona mare" per a ells. Per contra, quan aquesta funció recau sobre el marit, indiquen que aquest du a terme la labor de pare i mare. En aquest últim cas, les autores afirmen que la mare transnacional pretén salvaguardar la masculinitat del seu marit.

Pedone i Gil (2016) posen de manifest que les mares que emigren es converteixen en el principal sustentador econòmic de la família, a més de liderar les reagrupacions. Segons Hernández (2016), una de les motivacions d'aquestes dones per emigrar és la del seu propi rol com a mare. D'aquesta manera, les mares que es troben separades físicament dels seus fills no es converteixen en mares absents, sinó que pretenen reforçar el vincle exclusiu que tenen amb els seus fills. Així mateix, ressalta que es necessita una sensació de proximitat. Per això, han de recórrer a la creació d'estratègies alternatives a les convencionals. Tal com s'ha assenyalat anteriorment, d'acord amb Pérez i Neira (2017), les àvies juguen un paper fonamental per a les mares transnacionals. Una vegada emigren, les àvies solen ser les cuidadores principals dels fills que es troben al país d'origen. Això permet a les migrants trobar una oportunitat laboral a l'estranger i, al seu torn, afavoreixen el desenvolupament de les dinàmiques transnacionals. No obstant això, no s'ha de perdre de vista que les àvies també estan fortament condicionades pels rols de gènere, a través dels quals se'ls imposa la cura dels seus nets quan la mare no es troba a prop. Això suposa un augment de la càrrega de treball per a elles, a més d'afectar el seu benestar psicològic.

Igualment, pel que fa a les conseqüències negatives d'aquest procés, Piras (2016) destaca que, en el cas de les mares que emigren, aquestes

dones tenen una imatge negativa i són etiquetades com a “males mares” a conseqüència dels rols de gènere que continuen estant vigents en les societats actuals. D'aquesta manera, es considera que aquestes han abandonat els seus fills i que han provocat una desestructuració familiar, cosa que desperta sentiments de culpabilitat en elles. A més, segons Pineros-Leano et al. (2021), aquestes dones presenten una angoixa emocional més acusada. Per tant, són més susceptibles de patir depressió. McCabe et al. (2017) exposen que les dones que exerceixen la maternitat de manera transnacional presenten una probabilitat més elevada de veure deteriorada la seva salut mental. Igualment, existeix un risc més elevat de sofrir violència (v. gr. agressions sexuals). Així doncs, Pineros-Leano et al. (2021) assenyalen la importància que els professionals de la intervenció social, especialment els treballadors socials sanitaris juntament amb altres professionals de la salut mental, fomentin el desenvolupament d'estratègies que permetin reconèixer i avaluar els símptomes depressius de les mares transnacionals.

Infància transnacional

En paraules de Cebotari i Dito (2021), les conseqüències del desplaçament dels progenitors sobre les condicions de vida dels menors que romanen al lloc d'origen constitueixen un tema poc investigat en l'actualitat. Igualment, ressalten que els estudis sobre la matèria posen de manifest que la migració del pare o la mare no està relacionada amb unes condicions de vida més desfavorables per als seus fills. Per contra, Lu et al. (2016) destaquen que les recerques sobre infància transnacional han demostrat que la migració dels progenitors, així com l'estat de residència d'aquests, influeix negativament en els resultats acadèmics i en la salut dels seus fills. Així mateix, d'acord amb Wen i Xie (2019) molts d'aquests infants experimenten llaços i un suport més feble en comparació amb aquells els pares dels quals no han emigrat. Això podria repercutir negativament en la seva capacitat de resiliència futura. A més, Manyeruke et al. (2021) afirmen que els infants els pares dels quals s'han desplaçat a l'estranger presenten puntuacions més baixes quant a benestar psicològic i més altes pel que fa a símptomes emocionals negatius. No obstant això, asseguren que no van trobar diferències en el rendiment escolar del menor ni en els estils d'afecció.

D'acord amb Piras (2016), quant als sentiments que experimenten els fills i filles el pare o la mare de les quals ha emigrat, cal destacar-ne l'evolució. En un primer moment, el seu estat emocional es caracteritza per una intensa tristesa que posteriorment, i després de superar el dol migratori, es transforma en orgull pel familiar gràcies a la comprensió dels motius que van portar aquesta persona a emigrar. No obstant això, hi ha determinades circumstàncies que desperten de nou la melancolia i fins i tot el rancor, així com la necessitat sentida que els progenitors es trobin a prop físicament. Es tracta de moments rellevants tant des del punt de vista personal com familiar, ja siguin dates com ara aniversaris o altres

celebracions destacades. A més, la comparació amb altres persones de la mateixa edat que sí que conviuen amb tots dos progenitors acreix aquests sentiments. Segons Jerves et al. (2020), es produeix una situació de pèrdua ambigua en la qual s'experimenten amb freqüència emocions ambivalents.

En paraules de Piras (2016), pel que fa als sentiments que els menors mostren cap a les persones cuidadores, es posa de manifest que solen experimentar afecte, admiració i respecte cap a elles. No obstant això, quan és la mare la que emigra, els fills i les filles assenyalen que no troben cap altra figura que substitueixi la de la seva mare pel que fa a la criança. Per contra, quan es tracta de l'absència física del pare, refereixen que troben en la seva mare la figura paterna a més de la materna. Malgrat el sentiment de buit que a vegades pot produir-se en la infància transnacional a conseqüència de l'absència dels progenitors, la veritat és que els fills i les filles consideren les seves mares com una figura de protecció i de cures, encara que aquesta relació es produeixi en la distància. Per contra, quan es tracta del pare, el sentiment de distanciament amb aquesta figura és més gran, ja que aquest amb prou feines manté el contacte en la situació de separació física amb els seus fills. Així, es destaca que aquest se centra especialment en la proporció del manteniment econòmic, i menys en la dimensió afectiva de la cura.

Segons Andersson et al. (2018), la infància transnacional també aporta beneficis en la vida dels menors. Així doncs, assenyalen que els menors els progenitors dels quals han emigrat, o aquells que s'han desplaçat amb ells, tenen un capital social superior a causa dels contactes transnacionals que poden adquirir. Igualment, Dyrness i Abu El-Haj (2020) indiquen que els menors que experimenten una infància transnacional adquireixen més consciència política i cívica i, en conseqüència, una capacitat crítica superior gràcies a la seva participació en el camp social transnacional.

Pel que fa a l'educació durant la infància transnacional, Kwon (2019) afirma que els infants que viuen una infància transnacional en un país diferent al d'origen tenen una font de coneixement més gran gràcies a les seves experiències transnacionals. Així doncs, els infants no es dediquen simplement a seguir els seus progenitors durant la mobilitat transnacional, sinó que es converteixen en subjectes actius en aquest procés. Per tant, són capaços d'enriquir-se de vivències culturalment diverses. No obstant això, l'autor ressalta la falta de visibilitat i l'escassa importància que es presta des dels centres educatius a les experiències d'aquests menors com a recursos valuosos per a l'aprenentatge dins de l'aula. Així mateix, Keegan (2017) exposa que diversos estudis mostren que els menors que emigren i viuen una infància transnacional experimenten sentiments de pertinença no només dins de la seva família, sinó també en el seu veïnat i en el seu centre educatiu. A més, pel que fa a l'escola, aquesta es va mostrar com un espai en el qual augmenta la seva confiança sempre que es consideri la seva experiència transnacional com a enriquidora en aquest entorn.

Ús de TIC per a la comunicació familiar

Zapata (2021) assenyala que, dins de la família transnacional, tant els progenitors com els seus fills i filles empren recursos i mitjans tecnològics amb finalitats comunicatives. L'ús de TIC afavoreix el manteniment de les dinàmiques familiars a distància de manera creativa, a més del sorgiment d'altres noves, des de celebracions familiars fins a rutines. Igualment, segons Demirsu (2021), aquestes permeten la transmissió dels valors i la cultura de la família als membres d'aquesta. D'acord amb Wilding et al. (2020), les TIC conformen recursos fonamentals per al manteniment dels llaços en les famílies transnacionals. De fet, aquests mitjans digitals permeten la circulació de les cures i els afectes. Així mateix, en paraules d'Ahlin (2018), les TIC aconsegueixen reduir les dificultats derivades de la distància geogràfica. Això permet afavorir un sentiment d'unió més gran entre els membres de la família. En aquest sentit, en paraules d'Acedera i Yeoh (2021), els telèfons mòbils juntament amb les xarxes socials en línia constitueixen eines amb gran rellevància per a la comunicació transnacional dels migrants amb els seus éssers estimats, especialment a través de videotrucades i fotografies. D'aquesta manera, aquests autors apunten al fet que les TIC afavoreixen la transmissió de la cura, així com compartir experiències emocionals que traspassen els límits fronterers. No obstant això, les diferències en les possibilitats d'accés a les TIC comporten al seu torn desigualtats a l'hora d'oferir o rebre aquestes cures.

Bacigalupe i Bräuninger (2017) assenyalen que el contacte amb la família a través de les TIC millora el benestar físic, social i emocional dels membres de la família transnacional. No obstant això, es produeixen barreres d'accés en aquest procés. Això passa perquè els membres d'edat més avançada solen tenir menys coneixements sobre com fer servir les TIC, la qual cosa en dificulta l'accés. És per això que són els integrants més joves de la família els que tenen un paper principal a l'hora d'establir aquesta mena de comunicacions. Demirsu (2021) proposa com a exemple de l'esmentat amb anterioritat la comunicació intergeneracional i multigeneracional. La primera es correspon amb aquella comunicació establerta pels progenitors, especialment les mares, amb els seus fills per mitjà de dispositius tecnològics i eines com les videotrucades. El segon tipus de comunicació fa referència a l'intercanvi simultani que es produeix pel mateix dispositiu entre tres generacions: avis, progenitors i fills. Així mateix, s'argumenta que en aquesta última tipologia sorgeix un nou acompliment del rol tradicional dels avis.

Dit això, d'acord amb Farshbaf Shaker (2018), la necessitat de rebre afecte, confiança i suport emocional mobilitza els membres de la família per aconseguir l'alfabetització digital dels integrants que ho requereixin o, fins i tot, a millorar-me les instal·lacions digitals. En aquest sentit, segons Uzcanga i Oiarzabal (2019), les associacions que treballen amb el col·lectiu de persones migrants duen a terme accions que han afavorit la inclusió digital d'aquests. Això ha facilitat la comunicació transnacional d'aquestes persones amb la seva família que roman al país d'origen.

No obstant això, Marchetti-Mercer i Swartz (2020) assenyalen que l'ús de les TIC per mantenir la comunicació a distància pot presentar problemes per a les famílies transnacionals malgrat tots els beneficis que aporta. D'una banda, els membres de la família amb una edat més avançada tenen més possibilitats de trobar dificultats per adaptar-se a l'ús de les noves tecnologies. A més, això pot provocar sentiments de frustració en els menors cuidats per persones grans. Això passa quan els menors intenten comunicar-se amb els seus progenitors que es troben a l'estranger i hi ha la impossibilitat d'ús de les TIC per part dels seus cuidadors. D'altra banda, el contacte visual freqüent dificulta la superació del procés de dol per a la persona migrant, provocat per la separació física de la resta de la família. Al seu torn, s'obstaculitza la creació de vincles profunds amb persones al nou lloc de residència i, per tant, que la persona s'hi adapti. A més, segons Ahlin (2018), les TIC no substitueixen totes les pràctiques de cura. Així doncs, destaca que aquest recurs no aconsegueix eliminar el sentiment d'abandó que pogués sorgir entre els menors els pares dels quals s'han desplaçat a l'estranger.

Enviament de remeses

D'acord amb Thomas et al. (2017), les remeses¹⁰ constitueixen tots els béns econòmics i/o materials que són enviats al lloc d'origen per les persones migrants transnacionals. Quant a l'estudi de les remeses i la seva relació amb la literatura científica, aquests autors ressalten que la majoria de les recerques s'han basat a conèixer el vincle existent entre aquestes i la seva repercussió tant en l'economia global com en l'economia de la família que roman al lloc d'origen, és a dir, la de la família receptora. No obstant això, des de fa aproximadament vint anys els estudis van començar a incloure el terme *remeses socials*. Aquest concepte inclou la circulació de pràctiques, identitats, idees i capital social de manera transnacional entre el lloc de destinació i el d'origen (Capstick, 2020; Lacroix et al., 2016).

D'aquesta manera, segons Bailey et al. (2021), les remeses han de ser reconegudes per part de les polítiques migratòries com a pràctiques socials i han de ser estudiades com a tal. Els mateixos autors igualment defensen que les remeses formen part dels processos que tenen lloc dins del camp social transnacional. Així mateix, destaquen que les remeses estan estretament relacionades amb el conjunt de les comunicacions i les activitats incloses en la rutina de la família transnacional. D'aquesta manera, les remeses serveixen de suport en les necessitats del conjunt familiar, ja sigui per a la seva supervivència o el seu desenvolupament a llarg termini. Per tant, en paraules de Held (2017), l'enviament de remeses per part de la persona transmigrant suposa un deure a complir amb la finalitat d'afavorir el benestar de la família al lloc d'origen. No obstant això, aquesta acció també origina sentiments positius per a qui les envia.

¹⁰ Segons la RAE, el mot remesa fa referència a un "Conjunt de coses enviades o rebudes en una vegada. Remissió o enviament d'alguna cosa d'una part a una altra".

Així, Butsch (2020) afirma que l'enviament i la recepció de remeses constitueixen una funció fonamental pel que fa al compliment i reajustament de rols en la família transnacional. Això passa tant per als familiars que continuen en el lloc d'origen com per a aquells que han emigrat, malgrat que aquests últims són absents de manera física. A més, ressalten la importància d'aquesta pràctica en l'expressió i foment de sentiments de pertinença a la família. En aquest sentit, Amoyaw i Abada (2016) també han descrit els beneficis de les remeses. Entre aquests, destaquen l'avantatge emocional que comporta per als remitents l'enviament de remeses pecuniàries. D'aquesta manera, assenyalen que a partir dels sis mesos posteriors a l'arribada al país de destinació s'arriba a crear un cert grau d'obligació beneficiós per mantenir la família. Això, al seu torn, augmenta els recursos interpersonals de la persona transmigrant i permet afrontar d'una manera més efectiva l'estrès psicològic i emocional. Aquest avantatge ha estat observat en més grau en dones que en homes.

No obstant això, s'ha demostrat que l'enviament de remeses també repercuteix negativament sobre la salut de les persones remitents. Respecte a aquest fet, Afulani et al. (2016) esmenten que la deterioració de la salut relacionada amb l'enviament de remeses es fa més notori entre les dones, ja que pot suposar una font d'estrès social per a elles. Així, tenir un fill en el lloc d'origen i enviar diners constitueix un desencadenant per a l'empitjorament de la salut en les migrants. En última instància, segons Amoyaw i Abada (2016) hi ha un risc més elevat que les persones migrants pateixin problemes de salut emocionals durant l'enviament de remeses en els sis primers mesos de la seva arribada al país de destinació. Això succeeix perquè al procés d'adaptació al nou lloc de residència s'hi afegeix la càrrega financera vinculada.

Discussió i conclusions

Sobre la base d'aquest estudi es pot afirmar que hi ha consens entre els diversos autors quant a la rellevància de l'enfocament del transnacionalisme en la recerca dels moviments migratoris actuals, fortament promoguts pels processos de globalització (Arce, 2018). Així mateix, i d'acord amb Dalouh i Soriano (2020), s'ha demostrat que la implementació d'una perspectiva transnacional ha permès canviar el paradigma tradicional d'estudi. Igualment, s'ha de ressaltar la dificultat per trobar una definició homogènia sobre les migracions transnacionals, assenyalada anteriorment per Talleraas (2020). Dit això, autors com ara Piñones-Rivera et al. (2021) conceptualitzen les migracions transnacionals com aquelles en les quals la persona immigrant continua mantenint una connexió amb el lloc d'origen que traspasa les fronteres nacionals, mentre que autors com Sassone i Lapenda (2019) afirmen que els migrants transnacionals poden intercanviar relacions amb múltiples destins.

D'altra banda, és important destacar que el model de família transnacional ha mostrat la possibilitat de mantenir llaços d'unió i xarxes de

suport sense necessitat que tots els seus membres es trobin presents físicament en un mateix lloc (Zapata, 2021). El manteniment del suport familiar es considera una peça clau per assolir una satisfacció vital més gran en les persones immigrants (Hombrados-Mendieta et al., 2016). Per fer-ho resulta fonamental l'ús de les TIC. A través d'aquestes exerceixen el seu rol parental i es possibilita l'establiment d'una nova dinàmica familiar. No obstant això, es reflecteix l'existència d'una bretxa generacional. Això dificulta la creació d'una unió a distància sòlida amb els integrants de més edat, així com amb els menors que estiguin sota la cura d'aquests. En aquest sentit, és fonamental implementar de manera extensiva tant en les entitats públiques de serveis socials com en les ONG programes gratuïts d'alfabetització digital per a persones grans al mateix temps que assessorament per millorar les seves instal·lacions digitals.

Així mateix, s'ha posat de manifest que són les dones les principals encarregades de la cura dels fills, fins i tot quan són elles les qui emigren. La cura continua constituint una tasca femenina en concordança amb els rols de gènere. Quan és la mare qui es trasllada a l'estranger, i d'acord amb Mummert (2019), es desplega tot un procediment d'ajuda comunitària que mobilitza gran part de les dones. Aquest fet contrasta amb l'emigració del pare. Per tant, el desplaçament de la mare té un impacte més gran sobre l'organització familiar. Probablement aquest ha estat un dels motius pel quals la maternitat transnacional ha protagonitzat un gran interès d'estudi. En aquest context, atesa la càrrega emocional i econòmica que sofreixen especialment les dones i que té conseqüències nocives (*v. gr.* estrès, deterioració de la salut física i mental) per a les dones, es proposa la creació de grups de suport mutu constituïts per aquestes dones en els centres de serveis socials comunitaris, els centres de salut i/o associacions sense ànim de lucre i orientats per treballadores i treballadors socials. En aquesta línia, i d'acord amb Pinerós-Leano et al. (2021), a través d'aquests grups es busca la interacció entre persones amb la mateixa problemàtica, de tal manera que puguin sentir-se compreses. Igualment, es pretén aconseguir el sorgiment de nous llaços de suport entre els membres del grup que afavoreixin la superació del dol.

Dins de la dinàmica familiar transnacional cal ressaltar la importància de l'enviament de remeses. D'una banda, és fonamental que els ens públics siguin conscients de les implicacions de les remeses pecuniàries i, per tant, destinin els recursos necessaris per a la seva recerca en tots els àmbits. Lluny de ser una qüestió fútil, això suposa el seu reconeixement per part de les polítiques migratòries com a pràctiques socials i han de ser estudiades com a tal. Encara que aquesta acció genera sentiments positius per a qui les envia, no obstant això, també s'ha demostrat que l'enviament de remeses perjudica la salut dels remitents. Aquests es troben en una situació de més vulnerabilitat, ja que són més propensos a patir problemes relacionats amb la salut mental a causa de la càrrega financera que suporten (Afulani et al., 2016; Amoyaw i Abada, 2016).

D'altra banda, no s'ha d'obviar i, per tant, posar en valor les bondats de les "remeses socials". Un dels més beneficiats són els menors, ja que

gràcies a la infància transnacional experimenten una probabilitat més gran d'augmentar el seu capital social (Andersson et al., 2018). Igualment, els menors que viuen una infància transnacional tenen una gran capacitat per enriquir la dinàmica educativa dins de les aules, a causa dels coneixements que han adquirit a partir de la vivència de circumstàncies diverses culturalment (Kwon, 2019). Malgrat això, continua havent-hi una falta de visibilitat de la infància transnacional en els centres educatius. Per tant, es fa necessària l'elaboració i implementació de polítiques socials en matèria d'educació que fomentin la posada en marxa d'estratègies educatives des d'un model intercultural basat en el transnacionalisme. En aquest sentit, el treballador o la treballadora social en l'àmbit educatiu, en el context d'equips multidisciplinaris (*v. gr.* psicòlogues i psicòlegs, mestres), ha d'implementar programes d'inclusió social que tinguin com a base les experiències transnacionals des d'una perspectiva positiva i enriquidora per al conjunt de l'alumnat.

Pel que fa a la infància transnacional, les publicacions revisades no han mostrat un consens respecte a l'impacte en la vida dels menors una vegada que emigren els seus progenitors. Mentre algunes recerques, com les de Cebotari i Dito (2021), exposen que el desplaçament d'aquests no perjudica els menors, altres publicacions com les de Lu et al. (2016) asseguren que el benestar dels menors ha empitjorat des de la separació física amb els seus progenitors. La veritat és que en gran part dels estudis revisats es recull l'impacte de la separació mare i fill des d'una perspectiva de perjudici per a tots dos, que experimenten un procés de dol a partir d'aquest distanciament. No obstant això, de nou es posa de manifest que les recerques s'han estat duent a terme des d'un punt de vista patriarcal.

Al llarg d'aquest estudi s'ha evidenciat la necessitat de continuar estudiant aspectes de tanta importància com les conseqüències del desplaçament dels progenitors sobre les condicions de vida dels menors que romanen al lloc d'origen, la prevalença de la maternitat transnacional o les relacions conjugals mediades per la distància física. D'altra banda, revisions sistemàtiques entorn de les migracions internacionals i la família transnacional com l'aquí presentada possibiliten aglutinar d'una manera estructurada una notable quantitat d'informació rellevant. D'aquesta manera, els resultats d'aquesta recerca se situen d'especial interès per a les intèrven-tors i els intèrventors socials en general i concretament per a les treballadores i els treballadors socials que potencialment desenvolupen una part de la seva praxi amb membres d'aquesta tipologia familiar (*v. gr.* professionals del treball social comunitari, membres d'equips de tractament familiar, treballadores i treballadors socials en l'àmbit educatiu).

Quant a les limitacions i, alhora, evidències d'aquest estudi, cal assenyalar la manca de literatura científica sobre la família transnacional que inclogui models familiars diversos. És a dir, malgrat que la família transnacional trenca per si mateixa amb el model tradicional de família, tots els estudis obtinguts en les cerques dutes a terme partien d'una estructura de família nuclear composta per pare, mare i fills. Per tant, han

quedat sense representació altres tipus de família com ara les famílies homoparentals o monoparentals.

Com a futura línia de recerca, es proposa l'elaboració d'estudis emprant mètodes qualitius que aclareixin la realitat de les famílies transnacionals, incloent-hi famílies amb una composició familiar diferent a la tipologia familiar tradicional i heteronormativa, dels quals puguin nodrir-se les interventores i els interventors socials (v. gr. treballadores i treballadors socials) (Domínguez-de-la-Rosa i Montalbán-Peregrín, 2012).

En conclusió, el transnacionalisme constitueix un enfocament especialment rellevant en l'estudi de les migracions internacionals. Aquest permet una aproximació al fenomen migratori no només des de la influència de les persones migrants sobre la societat de destí, sinó també des de les relacions que s'estableixen entre aquestes i les que romanen al lloc d'origen (família transnacional). La recerca sobre la família transnacional s'ha convertit en un eix principal de la literatura sobre el transnacionalisme. No obstant això, la família transnacional ha estat representada des dels paràmetres del model de família tradicional i heteropatriarcal, en concordança amb els rols de gènere vigents. Per tant, és necessària l'elaboració de recerques amb una perspectiva més àmplia de la realitat social que versin sobre aquesta temàtica.

Referències bibliogràfiques

- Acedera, Kristel F., i Yeoh, Brenda S. (2021). When care is near and far: Care triangles and the mediated spaces of mobile phones among Filipino transnational families. *Geoforum*, 121, 181-191.
- Afulani, Patience A.; Torres, Jacqueline M.; Sudhinaraset, May, i Asunka, Joseph. (2016). Transnational ties and the health of Sub-Saharan African migrants: The moderating role of gender and family separation. *Social Science & Medicine*, 168, 63-71. <http://dx.doi.org/10.1016/j.socscimed.2016.09.009>
- Ahlin, Tanja. (2018). Only near is dear? Doing elderly care with everyday ICTs in Indian transnational families. *Medical Anthropology Quarterly*, 32(1), 85-102.
- Alinejad, Donya. (2021). Techno-emotional mediations of transnational intimacy: social media and care relations in long-distance Romanian families. *Media, Culture & Society*, 43(3), 444-459.
- Amoyaw, Jonathan A., i Abada, Teresa. (2016). Does helping them benefit me? Examining the emotional cost and benefit of immigrants' pecuniary remittance behaviour in Canada. *Social Science & Medicine*, 153, 182-192.

- Andersson, Anton; Edling, Christofer, i Rydgren, Jens. (2018). The intersection of class origin and immigration background in structuring social capital: The role of transnational ties. *British Journal of Sociology*, 69(1), 99-123. <http://dx.doi.org/10.1111/1468-4446.12289>
- Arce, Carlos. (2018). Migraciones, derechos humanos y vulnerabilidad. *Revista de fomento social*, 289, 115-140.
- Bacigalupe, Gonzalo, i Bräuninger, Iris. (2017). Emerging technologies and family communication: The case of international students. *Contemporary Family Therapy: An International Journal*, 39(4), 289-300. <http://dx.doi.org/10.1007/s10591-017-9437-7>
- Bailey, Adrian J.; Drbohlav, Dušan, i Džúrová, Dagmara. (2021). Migrant Remitting as Transnational Practice: Moldovans in Italy and Czechia. *SAGE Open*, 11(2), 1-13.
- Ballaret, Jeffrey R., i Lanada, Jonel. P. (2022). Mothering from a Distance: The Lived Experiences of Filipina Transnational Mothers in Singapore. *The Family Journal*, 30(4), 507-513. <https://doi.org/10.1177/10664807211061833>
- Bell, Justyna. (2016). Migrants: Keeping a foot in both worlds or losing the ground beneath them? Transnationalism and integration as experienced in the everyday lives of Polish migrants in Belfast, Northern Ireland. *Social Identities: Journal for the Study of Race, Nation and Culture*, 22(1), 80-94. <http://dx.doi.org/10.1080/13504630.2015.1110359>
- Benloch-Doménech, Cristina, i Barbé-Villarubia, María J. (2020). Movilidad humana: una revisión teórica aplicable de los flujos migratorios en España. *FORUM. Revista Departamento Ciencia Política*, 18, 35-63. <https://doi.org/10.15446/frdcp.n18.79873>
- Berrocal, Martina; Kranert, Michael; Attolino, Paola; Santos, Júlio A. B.; Garcia Santamaria, Sara; Henaku, Nancy; Lezou Koffi, Aimée D.; Marziani, Camilla; Mažeikien , Viktorija; Olivera Pérez, Dasniel; Rajandran, Kumaran, i Salamurovi , Aleksandra. (2021). Constructing collective identities and solidarity in premiers' early speeches on COVID-19: a global perspective. *Humanities and Social Sciences Communications*, 8(1), 1-12.
- Butsch, Carsten. (2020). Financial engagement of the Indian diaspora in Germany: Remitting to India. *Population, Space and Place*, 26(4), e2290.
- Capstick, Tony. (2020). Transnational literacies as social remittances: The role of language ideologies in shaping migrants' online literacies. *Applied Linguistics*, 41(2), 301-319. <http://dx.doi.org/10.1093/applin/amz009>

- Carling, Jørgen; Erdal, Marta B., i Talleraas, Cathrine. (2021). Living in two countries: Transnational living as an alternative to migration. *Population, Space and Place*, e2471.
- Carreño-Paredes, Myriam-Teresa; Vargas-Clavijo, Onofre; Peinado-Contreras, Yurley C., i Buitrago-Carrilo, Edith D. (2020). La migración dentro de un marco de derechos y su Relación con el Trabajo Social. Dins Magali Alba-Niño, Myriam-Teresa Carreño-Paredes i Carolina Ramírez-Martínez (Comps.), *Trabajo Social: frontera, flujo migratorio y capitalismo global* (p. 61-96). Ediciones Universidad Simón Bolívar.
- Castillo, Tomás E., i Reguant, Mercedes. (2017). Percepciones sobre la migración venezolana: causas, España como destino, expectativas de retorno. *Migraciones*, 41, 133-163.
- Cebotari, Victor, i Dito, Bilisuma B. (2021). Internal and international parental migration and the living conditions of children in Ghana. *Children and Youth Services Review*, 121, 105821.
- Chávez, Guillermina. (2018). El trabajo social y la transdisciplinariedad: retos para estudiar migración transnacional, comunidad y comunicación. *Cuadernos De Trabajo Social*, 31(1), 21-33. <http://dx.doi.org/10.5209/CUTS.55996>
- Consejo General del Trabajo Social. (2012). *Código deontológico de Trabajo Social*. Recuperat 6 abril 2023, de https://www.cgtrabajosocial.es/codigo_deontologico
- Dalouh, Rachida, i Soriano, Encarnación. (2020). *Estudio de la feminización de los procesos migratorios en contextos transnacionales y transculturales*. Dykinson.
- Demirsu, Ipek. (2021). Watching them grow: Intergenerational video-calling among transnational families in the age of smartphones. *Global Networks*, 1-15.
- Domínguez-de-la-Rosa, Laura, i Montalbán-Peregrín, Francisco M. (2012). Líneas emergentes de investigación en las prácticas de trabajos social: la homoparentalidad. *Portularia*, 12, 169-177.
- Dyrness, Andrea, i Abu El-Haj, Thea R. (2020). Reflections on the field: The democratic citizenship formation of transnational youth. *Anthropology & Education Quarterly*, 51(2), 165-177. <http://dx.doi.org/10.1111/aeq.12294>
- Engbersen, Godfried, i Snel, Erik. (2020). The emotion management of transnational living. *Population, Space and Place*, e2414.
- Engels, Dietrich, i Heidenreich, Philippa. (2014). El trabajo social durante la crisis: Situación en Alemania. *Revista de Treball Social*, 202, 35-44.

- Farshbaf Shaker, Sahel. (2018). A study of transnational communication among Iranian migrant women in Australia. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 16(3), 293-312. <http://dx.doi.org/10.1080/15562948.2017.1283078>
- Fernández-Hawrylak, María F., i Heras, Davinia. (2019). Familias transnacionales, familias inmigrantes: Reflexiones sobre su inclusión en la escuela. *Revista de Sociología de la Educación-RASE*, 12(1), 24-39.
- Giménez, Víctor M. (2014). Cuestiones éticas en la investigación en Trabajo Social y estrategias para una investigación éticamente responsable. *AZARBE, Revista Internacional de Trabajo Social y Bienestar*, 3, 187-195.
- Giralt, Eva. (2015). MENA (Menores Extranjeros No Acompañados). Los niños adultos. *Revista de Treball Social*, 205, 80-87.
- González-Torralbo, Herminia. (2016). Historia de una pregunta: consideraciones teórico-metodológicas para el análisis del género y el parentesco en la migración transnacional colombiana. *Revista Latinoamericana De Ciencias Sociales, Niñez y Juventud*, 14(1), 617-629. <http://dx.doi.org/10.11600/1692715x.14142110515>
- Gregorio-Gil, Carmen. (2017). ¿Por qué hablar de cuidados cuando hablamos de migraciones transnacionales? *Quaderns-e de l'Institut Català d'Antropologia*, 22(2), 49-64.
- Guirao-Goris, Josep A.; Olmedo, Angela, i Ferrer, Esperanza. (2008). El artículo de revisión. *Revista iberoamericana de enfermería comunitaria*, 1(1), 1-25.
- Held, Mary L. (2017). A study of remittances to Mexico and Central America: Characteristics and perspectives of immigrants. *International Journal of Social Welfare*, 26(1), 75-85. <http://dx.doi.org/10.1111/ijsw.12225>
- Hernández, Ana L. (2016). Cuidar se escribe en femenino: Redes de cuidado familiar en hogares de madres migrantes. *Psicoperspectivas*, 15(3), 46-55.
- Hombrados-Mendieta, María I.; García, Alba; Gómez-Jacinto, L., i Palma, María de las Olas. (2016). Resiliencia, apoyo social y satisfacción vital de la población inmigrante. Dins Domingo Carbonero; Esther Raya; Neus Caparrós, i Chabier Gimeno (Eds.), *Respuestas transdisciplinarias en una sociedad global: aportaciones desde el Trabajo Social* (p. 87-98). Universitat de La Rioja.
- Jerves, Elena; Rober, Peter; Enzlin, Paul, i De Haene, Lucia. (2020). Ambiguous loss in transnational families' adolescents: An exploratory study in Ecuador. *Family Process*, 59(2), 725-739. <http://dx.doi.org/10.1111/famp.12453>

- Keegan, Patrick J. (2017). Belonging, place, and identity: The role of social trust in developing the civic capacities of transnational Dominican youth. *The High School Journal*, 100(3), 203-222. <http://dx.doi.org/10.1353/hjs.2017.0008>
- Kwon, Jungmin. (2019). Mobilizing historical knowledge through transcultural play: a multi-sited ethnographic case study of an immigrant child. *Early Child Development and Care*, 191(4), 624-639. <http://dx.doi.org/10.1080/03004430.2019.1637860>
- Lacomba, Joan. (2020). Una revisión del Trabajo Social con migrantes y refugiados. Construyendo nuevas bases teóricas y metodológicas. *Ehquidad*, 14, 293-331. <https://doi.org/10.15257/ehquidad.2020.0020>
- Lacomba, Joan. (2021). La inmigración y el origen del Trabajo Social. Una historia en común. *Cuadernos de Trabajo Social*, 34(2), 407-415.
- Lacroix, Thomas; Levitt, Peggy, i Vari-Lavoisier, Ilka. (2016). Social remittances and the changing transnational political landscape. *CMS*, 16, 1-5. <https://doi.org/10.1186/s40878-016-0032-0>
- Lotero-Echeverri, Gabriel, i Pérez-Rodríguez, María A. (2019). Migraciones en la sociedad contemporánea: Correlación entre migración y desarrollo. *RETOS. Revista de Ciencias de la Administración y Economía*, 9(17), 145-159.
- Lu, Shuang; Lin, Yi-Ting; Vikse, Juliann H., i Huang, Chien-Chung. (2016). Well-being of migrant and left-behind children in China: Education, health, parenting, and personal values. *International Journal of Social Welfare*, 25(1), 58-68. <http://dx.doi.org/10.1111/ijsw.12162>
- Manyeruke, Gloria; Çerkez, Ya mur; Kiraz, A kın, i Çakıcı, Ebru. (2021). Attachment, psychological wellbeing, and educational development among child members of transnational families. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 22(1), 49-55.
- Marchetti-Mercer, María C., i Swartz, Leslie. (2020). Familiarity and separation in the use of communication technologies in South African migrant families. *Journal of Family Issues*, 41(10), 1859-1884.
- Marschall, Sabine. (2017). Transnational migrant home visits as identity practice: The case of African migrants in South Africa. *Annals of Tourism Research*, 63, 140-150. <http://dx.doi.org/10.1016/j.annals.2017.01.011>
- Mazzucato, Valentina; Dito, Bilisuma B.; Grassi, Marzia, i Vivet, Jeanne. (2017). Transnational parenting and the well being of Angolan migrant parents in Europe. *Global Networks*, 17(1), 89-110.

- McCabe, Brian E.; Mitchell, Emma M.; Gonzalez-Guarda, Rosa; Peragallo, Nilda, i Mitrani, Victoria B. (2017). Transnational motherhood: Health of Hispanic mothers in the United States who are separated from children. *Journal of Transcultural Nursing*, 28(3), 243-250. <http://dx.doi.org/10.1177/1043659616644960>
- Merry, Lisa; Villadsen, Sarah F.; Sicard, Veronik, i Lewis-Hibbert, Naomie. (2020). Transnationalism and care of migrant families during pregnancy, postpartum and early-childhood: an integrative review. *BMC health services research*, 20(1), 1-24.
- Millán-Franco, Mario; Gómez-Jacinto, Luis; Hombrados-Mendieta, María I., i García-Cid, Alba. (2019). Las redes de apoyo social online y offline en los inmigrantes de Málaga (España). *Migraciones. Publicación Del Instituto Universitario De Estudios Sobre Migraciones*, 47, 119-149. <https://doi.org/10.14422/mig.i47y2019.005>
- Mummert, Gail. (2019). «La segunda madre»: La naturalización de la circulación de cuidados entre abuelas y nietos en familias transnacionales latinoamericanas. *AIBR. Asociación de Antropólogos Iberoamericanos en Red*, 14(3), 515-540.
- Nowicka, Magdalena. (2020). (Dis)connecting migration: transnationalism and nationalism beyond connectivity. *Comparative Migration Studies*, 8(1), 1-13.
- Page, Matthew J.; McKenzie, Joanne E.; Bossuyt, Patrick M.; Boutron, Isabelle; Hoffmann, Tammy C.; Mulrow, Cynthia D.; Shamseer, Larissa; Tetzlaff, Jennifer M.; Akl, Elie A.; Brennan, Sue E.; Chou, Roger; Glanville, Julie; Grimshaw, Jeremy M.; Hróbjartsson, Asbjørn; Lalu, Manoj M.; Li, Tianjing; Loder, Elizabeth W.; Mayo-Wilson, Evan; McDonald, Steve;... Moher, David. (2021). Declaración PRISMA 2020: una guía actualizada para la publicación de revisiones sistemáticas. *Revista Española de Cardiología*, 74(9), 790-799.
- Parella, Sònia, i Speroni, Thales. (2018). Las perspectivas transnacionales para el análisis de la protección social en contextos migratorios. *Autoctonía. Revista de Ciencias Sociales e Historia*, 2(1), 37-56. <https://doi.org/10.23854/autoc.v2i1.59>
- Pedone, Claudia G. L., i Gil, Sandra V. (2016). Tramando futuros. Transnacionalismo familiar en la migración desde República Dominicana y Brasil hacia España. *Investigaciones Feministas*, 7(1), 241-263.
- Peng, Yinni, i Wong, Odalia M. H. (2016). Who takes care of my left-behind children? Migrant mothers and caregivers in transnational child care. *Journal of Family Issues*, 37(14), 2021-2044. <http://dx.doi.org/10.1177/0192513X15578006>

- Peña, Luis B. (2010). *Proyecto de indagación: La revisión bibliográfica*. Pontificia Universidad Javeriana, Bogotá, Facultad de Psicología. Recuperat 5 maig 2023, de https://www.scientific-european-federation-osteopaths.org/wp-content/uploads/2019/01/La_revision_bibliografica.mayo_.2010.pdf
- Pérez, M. D. Rocío, i Neira, Andrea. (2017). Las abuelas de la migración. Cuidados, reciprocidad y relaciones de poder en la familia transnacional. *Migraciones*, 41, 55-77.
- Pineros-Leano, María; Yao, Laura; Yousuf, Aroub, i Oliveira, Gabrielle. (2021). Depressive Symptoms and Emotional Distress of Transnational Mothers: A Scoping Review. *Frontiers in psychiatry*, 12, 182.
- Piñones-Rivera, Carlos; Liberona, Nanette, i Leiva, Sandra. (2021). Perspectivas teóricas sobre salud y migración: determinantes sociales, transnacionalismo y vulnerabilidad estructural. *Saúde e Sociedade*, 30(1), e200310.
- Piras, Gioia. (2016). Emociones y migración: Las vivencias emocionales de las hijas y los hijos que se quedan en origen / Emotions and migration: The emotional experiences of children left-behind resumen. *Psicoperspectivas*, 15(3), 67-77.
- Rivero, Patricia J. (2017). La investigación multilocalizada en los estudios migratoriostransnacionales: Aportes teóricos y prácticos. *Trabajo y sociedad: Indagaciones sobre el empleo, la cultura y las prácticas políticas en sociedades segmentadas*, 28, 327-342.
- Ryba, Tatiana V.; Stambulova, Natalia B., i Ronkainen, Noora J. (2016). The work of cultural transition: An emerging model. *Frontiers in Psychology*, 7, 13. <http://dx.doi.org/10.3389/fpsyg.2016.00427>
- Saldívar, Juan M. (2019). Religión vivida, migración y transnacionalismo. El caso del Nazareno de Caguach en Punta Arenas, Chile, y Río Gallegos, Argentina. *Migraciones internacionales*, 10, 1-23. <http://dx.doi.org/10.33679/rmi.v1i1.2184>
- Sassone, Susana M., i Lapenda, Marina L. (2019). Migración, territorio y transnacionalismo: Peruanos en una ciudad global del Sur. *Cahiers des Amériques latines*, 91, 111-133.
- Schrooten, Mieke; Geldof, Dirk, i Withaecx, Sophie. (2016). Transmigration and urban social work: Towards a research agenda. *European Journal of Social Work*, 19(1), 18-30. <http://dx.doi.org/10.1080/13691457.2014.1001725>
- Sobczyk, Rita; Soriano, Rosa, i Caballero, Andrés. (2020). Transnacionalismo localizado: las paradojas de la migración en la era de la inmovilidad involuntaria. *Migraciones internacionales*, 11, 1-22. <https://doi.org/10.33679/rmi.v1i1.1838>

- Solheim, Catherine; Zaid, Samantha, i Ballard, Jaime. (2016). Ambiguous loss experienced by transnational Mexican immigrant families. *Family Process*, 55(2), 338-353. <http://dx.doi.org/10.1111/famp.12130>
- Talleraas, Cathrine. (2020). Who are the transnationals? Institutional categories beyond “migrants”. *Ethnic and Racial Studies*, 43(4), 652-671.
- Thomas, Rebecca L.; Ferraj, Brunilda; Diamond, Rebekah, i Yagaloff, Lisa. (2017). Untold experiences and behaviors of transmigrants who remit: A qualitative study. *Social Development Issues*, 39(2), 62-74.
- Uzcanga, Catalina, i Oiarzabal, Pedro J. (2019). Associations of migrants in Spain: An enquiry into their digital inclusion in the “Network society” in the 2010s. *Voluntas*, 30(5), 947-961. <http://dx.doi.org/10.1007/s11266-019-00162-z>
- Villa-Torres, Laura; González-Vázquez, Tonatiuh; Fleming, Paul; González-González, Edgar L.; Infante-Xibille, César; Chavez, Rebecca, i Barrington, Clare. (2017). Transnationalism and health: A systematic literature review on the use of transnationalism in the study of the health practices and behaviors of migrants. *Social Science & Medicine*, 183, 70.
- Wen, Ya, i Xie, Jingrong. (2019). Missing families and villages: The care deficit faced by rural left-behind children in China and its implications. *International Journal of Care and Caring*, 3(2), 247-262. <http://dx.doi.org/10.1332/239788218X15421003245041>
- Wilding, Raelene; Baldassar, Loretta; Gamage, Shashini; Worrell, Shane, i Mohamud, Samiro. (2020). Digital media and the affective economies of transnational families. *International Journal of Cultural Studies*, 23(5), 639-655.
- Zapata, Adriana. (2021). Home in Transnational Contexts: A Reflection on the Migration of Colombian Mothers/Fathers to Santiago de Chile. *Antipoda. Revista de Antropología y Arqueología*, 43, 75-96.